

Herélt klasszikusok

Szörényi László irodalomtörténész

Ahogy évszázadokkal ezelőtt ad usum Delphini jelszóval gondosan kigyomlált szövegű klasszikusokat adtak a jezsuita tanítók a Dauphin, azaz a francia trónörökös kezébe, úgy szocialista évtizedeinkhez is hozzátartozott a klasszikusok cenzúrázása. Hogy Besse-nyei Györgytől József Attiláig kit hogyan és feltehetőleg miért húztak meg, az nyomon követhető Szörényi László Delfinárium cím-mel (Felsőmagyarország Kiadó) most kötetben is megjelent, több mint tizenöt éves tanulmányában.

Szörényi László: 1982 elején működött egy Tea-ház a HVDSZ szakszervezet klubjában. Jordán Tamás vezette, aki azzal kért fel egy irodalmi beszélgetésre, hogy hozzak valami „cikis” témát. Eszembe jutott, hogy az 1958-as Babits-össze-emben több vers szövege is eltért a Török Sophie-féle, 1945-ös összkiadástól, benne is volt az utószóban, hogy politikai okokból egy-egy sort, illetve egyes verseket elhagytak. Ez már akkor hallatlanul fölháborított, amikor a könyvet vásároltam. Ki is vettem könyvtárból a Török Sophie-féle kiadást, és kigépeltem magamnak a hiányzó részeket, hogy legalább nem teljenek a hiányzó-kr még nem gondoltam, hogy ez az eljárás annyira általános, de olvasmányaim során egyre újabb csonkításokat találtam. Mivel ezek nem voltak összeszedve, gondoltam, nekiállok. Az eredmény elképesztett. Gyakorlatilag nincs magyar klasszikus, akiről meg ne herélték volna.

Magyar Narancs: Mely részeket olvasta a legin-kább gyanakvó szemmel?

SZL: Az orosz vonatkozások mindig gyanúsak voltak, a Trianon előtti szövegeknél a hajdani or-szágrészekben élő románokra, szlovákokra, horvá-tokra történő utalások szintén, maga Trianon is persze és a kommunistákért érintő részek – de néha teljesen irracionálisan működött a dolog. A leg-szebb példa talán Jósika Miklósé: neki, hivatásos katonáknak lévén, rengeteg katonai anekdotája van. Az egyikben az ezrede tót – vagyis szlovák – huszárai szarítani kiterített fehérneműket lopnak; ezt ki-hagyták, nyilván, mert a szlovák nem lop. Egy má-sik helyen egy orosz tisztrel ír, akinek nem volt or-ra, mégis a nők körül legyeskedett, „valódi chinai Don Juan volt”. Ezt csakis a tudatlanság húzathat-ta ki a baráti kínai nép védelmében, ugyanis a re-formkorban elterjedt szólásmondással kínai gaval-lemnek nevezték azt, aki nem tud a körülmények-meg felelősen viselkedni, feszeget hát, mint egy európai ruhába bújó kínai. Fejtelenség volt, előfor-dult, hogy ugyanazt a Kosztolányit vagy Krúdyt egyszerre jelentette meg két kiadó, s az egyikben benne volt az, amit a másikból kihúztak.

MN: A tanulmány előszavában idézett Klaniczay Tibor-javaslaton kívül nem léteztek olyan írásban lefektetett elvek, amelyek alapján a lektornak dol-goznia kellett?

SZL: Ő 1964-ben azt javasolta, hogy 1919-ig mindent meg kell hagyni, utána meg válogatni kell. Legjobb tudomásom szerint ez az egyetlen, írásban megfogható irányelv, de persze előtte már vadul irtották a szövegeket. Megfoghatatlan, de gyönyörű anekdotát. Magyartanárom, a felejtet-telen Kubinyi László mesélte, hogy Bernáth György, aki ávósból lett az Akadémiai Kiadó igaz-gatója, még a szótárakat is végignézte, nehogy valami botrányt elkezdjen a szótárszerkesztőtől, állí-tják meg valamit a bolond és a bolsevik közé, mert felháborító, hogy ezek egymás után követ-keznek. Amennyire tudom, Illés Endre, a Szépiro-dalmi igazgatója is erősen beleszólt a dolgokba. Az aczéli kultúrpolitika lényege az volt, hogy a műhelyek függetlenek, de felelősek. Dodonai nyel-ven ez annyit jelent, hogy a mindenkori igazgató vagy párttitkár felel azért, ami a kiadónál folyik, elemi érdeke tehát, hogy ne legyen botrány. A munkatársak meg esetleg olyasmit is kihagytak, amire pedig az igazgató legyintett volna – ha va-lami morálisan rohadni kezd, a gyávaságnak lefelé nincs határa.

MN: Sajat munkássága során nem ütközött cenzúrába?

SZL: Mondok egy példát. Perzsa szakos voltam, és amikor végeztem, Vekerdi József rám bízott egy csomó címszót a *Világirodalmi Lexikonban*. Volt köztük egy 18. századi afgán költő, foglalko-zására nézve sah, akiről azt találtam írni, hogy mi-vel egész életében hősiessé küzdött az orosz hó-dítók ellen, népe ma is szentként tiszteli, kép-anyagként pedig egy orosz nyelvű könyvből javo-soltam betenni Ahmed Sáh Durráni síremlékét. Az ember ugye kísérletezik. Szerdahevi István mint azonosztó iszonyatos botrányt csapott, először is kétségbe vonta ennek az írónak a létezését, ha vi-szont mégsem én találtam ki, akkor az összes afg-án író gyanús, meg kell szűrni őket. Amikor kés-őbb, életemben először személyesen találkoztam vele, őszinte bámulatomat fejeztem ki, hogy a ta-nár úr ilyen pszichésáré dolgokkal is foglalkozik. „Ez a kötelességem”, mondta erre bizonyos morá-lis felsőbbrendűséggel. A „kötelességét” gyakorol-

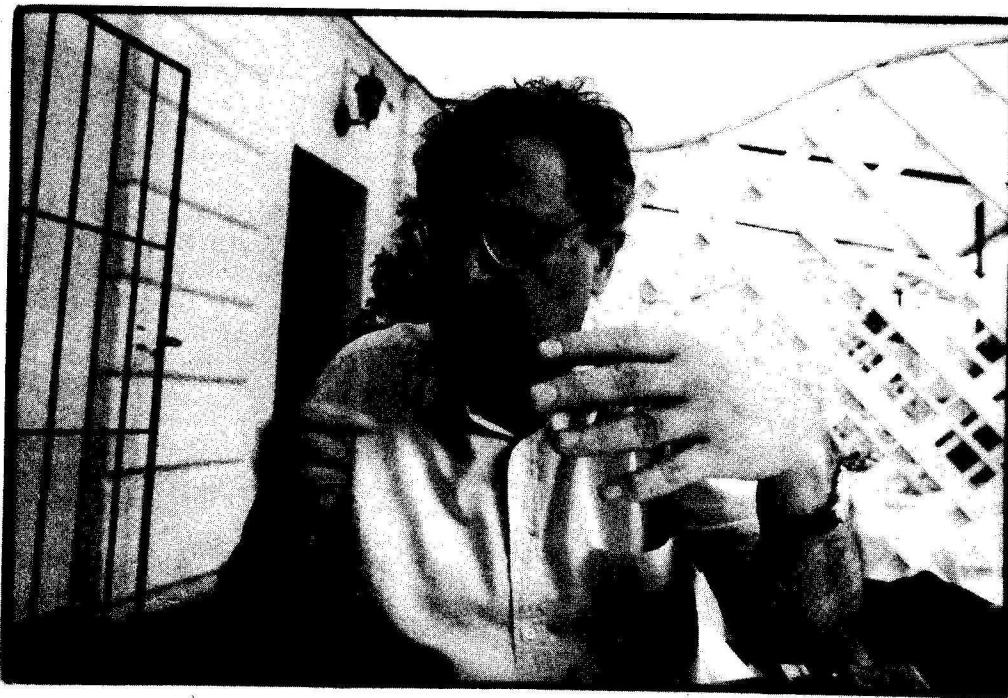
ta a Mikszáth kritikai kiadásnál is. Ugyanolyan éber cenzor volt, mint mondjuk Pándi Pál. Akármilyen véleményünk róluk, ezek az emberek komolyan vették magukat.

MN: A legtöbb rész a szomszéd népek érzé-kenységére való hivatkozással, orosz-, kommunis-ta- vagy zsidóellenességtől tartva, illetve a vallá-sos szövegek megszürése végett maradt ki. Amak-mi az oka, hogy legalábbis a tanulmánya szerint a nemi erkölcsök védelmében ritkán lépett közbe a cenzor: klasszikusaink írtak szemérmesen, vagy a szex nem volt annyira kényes téma?

SZL: A magyar sem sokkal szemérmesebb más irodalmaknál, de a 19. század, a szemérem évszázada folyamán kialakult az írókban bizonyos ön-cenzúra. Jókaié például a világirodalom egyik leg-furcsább erotikája: hallatlanul elfojtott, ugyanak-kor nagyon erős, minden benne van, de a java részét – mondjuk az *Öreg ember nem vénembertől* vagy az *Aki a szívét a homlokán hordjától* elte-kintve – nyugodtan serdülő leánykák kezébe lehet adni. Jókai egy önvallomásában leírja, hogy ha már nem ment el innen fiatalon, akkor magyar-íróként a magyar olvasókönözésnek ír, tehát al-kalmazkodik azokhoz a korlátokhoz, amelyekbe francia íróként nem ütközne bele. A magyar írók erotikája már a marxizmus előtt kiadási cenzúra alá esett. Balassi például házassági terveiről szó-lván azt írta, egy barátjának, hogy jövőre, ha más-ként nem, „farkam után” nagy úr leszek: ezt a század elején Erdélyi Pál „szívem után” formában adta ki, mert ugye magyar klasszikus nem ír csú-nyákat. Tompa Mihálynak, aki ráadásul református pap volt, van egy csomó kiadatlan, kéziratos, por-nográf költeménye. Arany Jánosnak, ellenőrizhe-tetlen hírek szerint, voltak erotikus versei, amelye-ket Voinovich Géza, a hagyaték örököse sosem adott ki, s amikor megsemmisült a villája, oda-vesztek az Arany-kéziratok is. Petőfi híres levelét, amelyben azt írta, hogy akkor is bemegy Erdélybe ha minden hágón „egy lófasz mered” is elé, hog-felnyársalja, úgy hajtogatták a múzeumban, hog-ez ne látszódjék. Szép Ernő pornográfának minő-síthető, különben nagyszerű regénye, a *Grófnőrd-álmódott* annak idején egészen kis példányszám-ban jelent csak meg. Babits Mihály *Erató*-ját Bécs-ben adták ki először. Bár a szexuális cenzúrává-részletesen nem foglalkoztam, annyit mondhatok, hogy ezt a dolgot megpróbálták mellékesen kezel-ni; egész műveket, mondjuk Krúdyt egyes könyvei-vel egyszerűen nem adták ki újra, tehát rövid-tésre sem volt szükség.

MN: Tudomása szerint hogy számoltak el ma-gukban az úgynevezett kritikai kiadások szerkesz-tői azzal, hogy nem egyszerűen a leghűségeseb szöveggondozásra törekedtek, hanem kritika alá-vették a szövegeket?

SZL: Egy példám van ezzel kapcsolatban, sze-gedi kollégám, Milbacher Róbert találta. A néha Solt Andor gondozta Vörösmarty novelláinak krit-

Fotó: Huszti István

kai kiadását: az egyik legszebb köztük a *Holdvilágos éj*. Ebből, ráadásul jelzés nélkül, egyszerűen kihagyták a tót jelzőt, pedig egyrészt nagyon fontos szerepe van a szereplők nemzetiségének, másrészt ez nem gyalázkodás, a múlt század 30-as éveinek szóhasználatában így neveztek a szlovákokat, csak az 50-es évektől kezdve jött be a szlovák szó. Mit csinált Solt Andor? A képmellékletbe betette az eredeti első közlést, ahol bárki elolvashatja facsimilében, hogy „három éhes tót deák”. Így próbálta kijátszani a cenzort, a kritikai kiadás egyik főszerkesztőjét, ez esetben Tóth Dezsőt, aki hol művelődési miniszterhelyettes, hol a pártközpon-
t kulturális osztályvezetője volt.

MN: Azt írja, az efféle cenzúra hatástalan maradt abból a szempontból, hogy mit sem javított Magyarország és szomszédai viszonyán. Vajon saját kiadáspolitikájukban ők is alkalmaztak hasonló megoldást?

SZL: Megnéztem egy-egy kruciális román és szlovák esetet: Eminescu magyarellenes kitételekkel teli szatíráit és Jan Kollár *Slávy Dcera* című, szonettekben írt eposzát, melynek egy része rémes beállításban tárgyalja Árpádot, Dugonics Andrást és másokat, akiket a szlovákság ellenségeinek tekint. Árpádot bűzös tóban főzik, Dugonics egy csak állatok által értett nyelven, vagyis magyarul ugat. Mindezeket benne hagyták, amit nekünk persze nem esik jól olvasni, de irodalomtörténetileg igazuk van. Klaniczayt effektíve átvették a románok: egyszer megígérték neki, hogy Eminescu magyarellenes kitételeit kihagyják – nem hagyták ki.

MN: Elhagyni bizonyos szövegeket, az sem akármilyen, de beleírni valami mást, az, ha lehet, még egy fokkal durvább. Ezzel kapcsolatban volt valami irányelv?

SZL: Semmi. Egyéni belátás kérdése volt. Illés Endre gyakorolta mesteri fokon, amikor Babits, Móricz, Kosztolányi szövegeinél, hogy elkerülhesse a [...] jelzést és ne zökkenjen a mondat, egy-két szót beleírt.

MN: Volt ennek akkoriban legalább informális kritikája?

SZL: Ez az egész méretes disznóság a szakmai közvéleményen belül maradt, egy-egy filosz füs-

tölgött, ha rájött. Pomogáts Béla például szóvátette Kuncz Aladár esetében a csonkítást, de utána is ugyanúgy adták ki *A fekete kolostort*.

MN: A cenzorok megnevezését általában kerüli, viszont Ungvári Tamás nevét leírja: mivel érdemelte ki ő ezt a kivételezést?

SZL: Azzal, hogy írói alkotás rangjára emelte a cenzúrát: Karinthy *Tanár úr kéremjében* Szerbiát és Magyarországot Dániára és Norvégiára írta át. Ráadásul az utószóban azzal dicsekedett, hogy a leg-hitelesebb szövegek alapján készítette elő a kiadást.

MN: A tanulmányban nem fejt ki egész pontosan, mi volt a baj a *Winnetouval*: miért kellett azt is meghúzni?

SZL: Kosáryné Réz Lola fordította le a *Winnetou* három vastag kötetét a 30-as, 40-es évek fordulóján. Utána sokáig nem jelent meg, mert May Károlyról, akit az NDK-ban fantasztikus kultusz övezett – kései, magyarul nem olvasható trilógiáját, az *Ezüst oroszlánok országában* pedig egy-nemely irodalomtörténész Herman Hesse nagyre-gényei mellett szokta emlegetni –, nálunk az a kultúrpolitikai vélemény alakult ki, hogy a fehér faj felsőbbrendűségét hangsúlyozza az indiánokkal meg az arabokkal, albánokkal szemben, mert a történeteinek egy része az egykori Török Birodalom területén, a Balkánon, a Közel-Keleten játszódott. Pedig ezekben a regényekben faji felsőbbrendűségnek nyoma sincs, én legalábbis nem találtam, sőt a magányos hős, a szerző alteregója, egy német mérnök, aki hol ide, hol oda utazgat, mindenütt igyekszik védeni az elnyomott, kisebbségben lévő népeket, indiánokat, kurdokat stb. Amikor végre újra kiadták, a lehető legrosszabb, zanzásított formában jelent meg a *Winnetou*: rövidített terjedelemben, a nem túl mély, de gyakran dramaturgiai funkcióval bíró, biedermeieresen szentimentális, misztikus vonások, a Mária-kultuszra emlékeztető elemek elhagyásával. Szűz Mária ugye eleve gyanús volt, a klerikális reakció képviselője. Az ifjúsági irodalomban nagyon ügyeltek, Verne szinte összes művét is eltorzították az istenes motívumok kigyomlálásával.

MN: Foglalkozott ezzel a jelenséggel a fordítás-irodalomban is?

SZL: Igen, de nem mentem végig módszeresen rajta, irtózatosságnak a magyar fordításirodalom, ráadásul nem is jelölték a kihagyásokat. Polonista kollégáim hívták fel a figyelmemet, hogy gyakorlatilag bármely lengyel regényt veszek a kezembe, van benne „csippentés”: a lengyel irodalomra nagyon vigyáztak, Sienkiewicz regényeiből rengeteg orosz vonatkozást kihúztak. Feltehetőleg alaposan figyeltek a nyugati kommunista írókra is, talán még jobban, mint a polgári szerzőkre, mert ugyebár egy baloldalinak lehetnek szocdem vagy pláne trockista elhajlásai.

MN: Tanulmánya eredetileg a régi Mozgó Világban jelent volna meg: miért állt ott több mint egy évig?

SZL: Az utolsó évben, mielőtt Kulin Ferencet kirúgták, és az egész szerkesztőség lemondott, szinte minden számban volt valami iszonyatos botrány, nagy letolásokat kapott szegény feje. Folyton halogatta a megjelentetését azzal, hogy egy botrány elég egy számba. Végül pont abba a számba került volna bele – ki volt szedve, már ki is javítottam a kefével –, amely már nem jelenhetett meg. A Babits-fejezet a veszprémi Visszhangban jelent meg, amit közvetlenül ezután be is tiltottak. A Fiala Művészek Klubjában rendezték meg a Visszhang búcsúestjét, ahol mielőtt felolvastam volna belőle, ironikusan köszönetet mondtam az ismeretlen cenzornak. Erre fölállt egy kopaszodó fiatalember, és vigyorogva azt mondta, „én vagyok az” – Szekeres Imre volt, az akkori veszprémi ideológiai titkár.

MN: Azonkívül, hogy némi perverz élvezettel szolgálhatott a kutatómunka, milyen tanulsággal járt?

SZL: Érdekes tapasztalat volt ez a kommunista gondolkodásmód megismerése szempontjából. Megalázó, méltánytalan és értelmetlen dolog volt ez a cenzúra, de föltehetjük a kérdést, hogy mi értelme volt magának a kommunizmusnak egyáltalán. Az ifjúsági irodalom cenzúrázása mögött az a félelem húzódnak meg, hogy a gyerek olvasás közben esetleg találkozik egy olyan kérdéssel, amit aztán föltesz otthon vagy az iskolában, ahol nincsenek fölkészülve a válasza. A szőnyeg alá söprés ősi technikája. Az persze helyes, hogy iskoláskönyvekbe nem teszünk bele olyasmit, ami gyűlöletet, xenofóbiát alakíthat ki, de például a kritikai kiadások olvasói értelmes felnőttek, tudják, hogyan kezeljék ezeket a szövegeket. A tanulmány befejezése óta egyébként további csonkításokat is találtam, legutóbb Kazinczy *Erdélyi leveleinek* 1945 utáni két kiadásában: Kazinczyt igazán nem lehet nacionalistának nevezni, de jobb a bajt kerülni alapon kihagyták belőlük a románokra vonatkozó megjegyzéseket. Annyi haszna minden-
esetre volt a munkámnak, hogy a 2000-ben történt megjelenése, 1989 után a Magyar Tudományos Akadémia textológiai munkabizottsága megtárgyalta a kérdést, és eldöntötte, hogy valamilyen módon helyre kell hozni ezeket a disznóságokat. Azóta megjelent egy József Attila-összes, amelyben Stoll Béla rám hivatkozva közli a régebbi kötetekből kihagyott, általam közölt verset. Megjelent Bessenyei György műve, a *Rómának viselt dolgai* is, kritikai kiadásban, helyreállított szöveggel. De sokszor még ma is hiányosan jelennek meg mondjuk Kosztolányi vagy Móricz művei, olyan – például ifjúsági – kiadások nyomán, amelyekben nem jelölték [...] -lel a kihagyásokat.

Szőnyi Tamás